

A FOGALMAK TISZTÁZÁSÁÉRT

E Ö R S I I S T V Á N

Hermann István *A polgári dekadencia problémái* című könyvében idézi Saint-Beuve-nek Joseph de Maistre-ről tett megjegyzését: „Ahhoz, hogy író legyen, csupán a tehetsége volt meg.” Felpillantottam a könyvből — 222 oldalt, tehát csaknem a felét már magam mögött hagytam —, és arra gondoltam, hogy ez a mondás alighanem a szerzőre is áll: „Ahhoz, hogy filozófus legyen...”

Nem azt vetem a szemére, hogy nem tisztázta végérvényesen a dekadencia fogalmát. Erre nem tesz és nem is tehet ígéretet — munkája csakugyan úttörő vállalkozás, és valóságos dzsungelen kell keresztülhatolnia annak, aki itt rendet akar teremteni. Hermann azonban, noha a fogalmak marxista „tartalmának vagy legalábbis irányának” visszaállítását ígéri, még tovább fokozza a zűrzavart, mert olyan egyveleget nyújt, amelyben kibogozhatatlanul összekeverednek a szellemes gondolatok a felszínes ötletekkel.

Kezdjük a dekadencia fogalmával: „A dekadencia általános jegye nem más, mint az, hogy egy osztály képtelenné válik a fejlődő valósággal való lépéstartásra.” De a polgárság lépést tart a valósággal, hiszen ellenkező esetben már régen alulmaradt volna a világméretű küzdelemben. Hermann ezért a polgári dekadencia sajátosságát abban látja, hogy a polgárság csak a napi valósággal termeli újra, művi úton, a kapcsolatát, mégpedig kezdeti, haladó eszményeinek feladása árán. Más szóval: azért dekadens, mert reakciós. De Hermann tagadja ezt, már csak azért is, mert így nem minősíthetné a politikailag haladó avantgarde-ot dekadensnek. Így hát leszögezi, hogy a polgárság 1848 óta reakciós ugyan, de nem ezért dekadens. Hanem miért? Mert 1871-ben végleg szembefordult a saját haladó alapelveivel. Tehát végleg reakcióssá vált. Itt is látható: Hermannat nehéz rajtakapni a tévedésen, mert annyi mindent mond ugyanarról, hogy a bíráló bármely állítását megcáfolhatja egy idézettel. Egy ízben még azt a tételt is megkockáztatja, hogy a polgárság „eltért a világtörténelmi haladás fő irányától, vagyis dekadenssé vált”. Ezek szerint tehát nemcsak a reakcióssok, vagyis a haladás ellenfelei a dekadensek, hanem azok is, akik a haladás fő irányától tértek el. Ha tovább folytatnánk ezt a gondolatsort, akkor arra a következtetésre lyukadnánk ki, hogy mindenki dekadens, aki nem marxista forradalmár. Sőt, egy ízben ki is mondja, hogy „csak a kommunizmus ügyét szolgáló szocialista realista művészet harcolhat eredményesen az elidegenedés ellen”. Ez persze nem akadályozza meg

abban, hogy Thomas Mann, Bartókot vagy Styront éppen mint az elidegenedés nagy ellenfeleit méltassa.

Ezzel azonban még távolról sem merül ki a dekadencia fogalma körüli zűrzavar. Hermann okosan fejti ki, hogy a polgárság legjobb, leghaladóbb elemei — például a fiatal Lukács György vagy Sartre — nem akarnak osztályuk átlagához hasonlóan a hétköznapok szintjén, elvtelenül kompromisszumot kötni a valósággal, és ezért fellázadnak a manipuláció ellen. Ebből a tényből ezt a meghökkenítő következtetést vonja le: „A világtörténelemben először fordul elő, hogy egy osztály legjobb akaratú és legjobban gondolkodó tagjai osztályukkal szemben egyénileg veszítsék el kapcsolatukat a valósággal.” Hermann itt az átlag-filiszter nézőpontjára süllyed: aki egy mélyebb valóság birtokában bírálja a polgári lét felszínes hazugságait, az szerinte a valóságról mond le. Így hát a polgárság mint osztály azért dekadens, mert feladta haladó eszményeit az alkalmazkodás kedvéért, a legjobbak pedig azért dekadensek, mert lemondanak az alkalmazkodásról a haladó eszmények kedvéért.

Hermann egymással lazán — olykor szervesen — összefüggő fejtegetésekben követi nyomon a polgárság dekadenssé válását. Ezek egy része — például a fajelméletről szóló — más szerzők műveinek főlegesen részletező és kínosan önállóan kivonata. Találhatunk azután érdekes és igaz megállapításokat is — például a kettős elidegenedésről, a manipulációról vagy a modern mítoszteremtésről. De éppen ezeken a helyeken ütökzik ki a leginkább Hermann dekadencia-felfogásának morális-tudományos gyengesége. Ugyanis mindenütt *polgári* dekadenciáról beszél, de világ-jelenségekkel kapcsolatban: ma már közhely, hogy — noha más-más hangsúllyal és konkrét tartalommal — a szocialista forradalom után is megtalálható a mítosz mint ideológia; a dogma nem más, mint az elmélet mitizálása, a személyi kultusz pedig a vezető személyét mitizálja, a huszadik századi vezér-mítoszok receptjére. Ma már azt sem kell részletezni, hogy az elidegenedés és manipuláció különféle megnyilvánulásai sem szűnnek meg a szocialista országok határainál. Ebben az esetben viszont nem lehet mindezt egyszerűen a polgári dekadencia ismérvének kezelni.

Egyébként ő is érzi ezt a veszélyt, de nem bír egyenes háttal megállni előtte. Íme: „A szocializmusban soha nem állt fenn az újfajta elidegenedés veszélye. A szocializmus a személyi kultusz legrosszabb időszakában is a békeharc fő erejét jelentette.” — Egy oldallal később: „... a szocializmusban is bizonyos időszakban igen erős tényezővé válhatott az elidegenedés.” Még egy oldallal később: „... a sztalin politika torzulásai folytán létrejött sematizmus viszont az elidegenedés szellemét árasztotta, csaknem úgy, mint az avantgardizmus, legfeljebb egy kevésbé manipulált, kevésbé átláthatatlan elidegenedést.” Tehát — Hermann szerint — a szocializmus torzulásai azért jobbak, mert „kevésbé átláthatatlanok”, vagyis durvábbak; Babajevszkijnek az az előnye Camus-vel szemben, hogy kevésbé téveszti meg az embereket. Az „újfajta” — imperialista — elidegenedés azért galádabb, mert jóléttel akarja becsapni a munkásokat. (Hermann nem is gondol arra, hogy a jólét — legalábbis részben — a munkások hosszú harcának eredménye.)

Mindez persze nem oszlatja el Hermann zavarát, hiszen jól tudja, hogy minden elidegenedés — az újfajta csakúgy, mint az ódivatú — szakadékot ás az egyén és a közélet közé, eltakarja az emberek szeme

elől a teljesség Hermann által is döntőnek tartott szempontjait, a kö-zönyt, a beletörődést, vagy a különféle mítoszokba való menekülést segíti elő. Mivel semmiképp sem akar szembenézni azokkal a problé-mákkal, amelyekbe mint tehetséges ember minduntalan beleütközik, kitalálja, hogy a szocializmusban az elidegenedés „külsődleges” — de vajon mit magyarázott meg ezzel?

Vagy vegyünk szemügyre egy másik fogalmat — az avantgardizmu-sét. Hermann szerint a polgári dekadencia a művészet szférájában első-sorban mint avantgardizmus érvényesül. Ez etikailag és művészileg egyaránt a haladást kívánja szolgálni, szubjektíve tiltakozik a kapita-lizmus új, elidegenítő tendenciái ellen, de pozitív erővé csak akkor válik, ha megleli a szellemet. Ebben igaza is volna, ha a szellemet nem szűkítené le néhány művészre és művészi magatartásra. Kafkától például megtagadja a szellemet. Szerinte Kafka „egyetlen mozzanatban sem emelkedik a hőse fölé”. Hiányzik belőle az epikai mindentudás, az ábrázolt világtól való távolság. „Kafka már a regény kezdete előtt tönkretett, legalábbis szellemileg tönkretett alakokkal operál.” Tehát: Kafka hősei szellemi roncsok, Kafka pedig nem emelkedik föléjük. Mindazonáltal Hermann — szokott következetlenségével — számos he-lyen mély tisztelettel beszél Kafka eredményeiről, tehetségéről.

A hiba nyilvánvaló: Hermann a szellemet csak akkor ismeri el, ha az ábrázolt alakok hordozzák. Kafka hősének, K.-nak csakugyan nincs szellemi profilja, hiszen az író éppen a jobbra törő átlagember re-ménytelen kiszolgáltatottságát akarja ábrázolni. Így hát az írónak — hősével ellentétben — nemcsak humánus vágyai vannak, hanem koncepciója is. Hermann ezt egyszerű csellel elveszi tőle: kitalálja, hogy K. tulajdonképpen művész, földmérő és tisztviselő alakjában, ily mó-don azonosítja a hőst és az író-t, hogy mindkettőjükre ráhúzhassa a vizes lepedőt. Kész koncepciójához gyűjti össze, csoportosítja és má-sítja meg a tényeket. Például felerősíti Kafka művének zsidó vonat-kozásait, hogy még erőteljesebben hangsúlyozhassa: Kafka egy kis csoportra jellemző hangulatot színezett át örök emberi állapottá. Buz-galmában odáig megy, hogy a prágai zsidóság elszigeteltségének hang-súlyozása érdekében Rilket is zsidósítja. Mivel azt is be akarja bizo-nyítani, hogy az avantgardizmust sokszor éppen politikai radikalitása viszi válságba, Kafkát kora legbaloldalibb polgárai közé sorolja, Ber-nard Shaw-t viszont politikailag konzervatívabbnak mondja az avant-garde-nál.

A Kafkával kapcsolatos — nagyon hiányosan ismertetett — vissza-élések csak elenyésző részei az avantgardizmus körül teremtett her-manni zűrzavarnak. Erdeme, hogy okosan és szellemesen osztályozza történelmileg az avantgardistákat; de hol sommásan beszél róluk, hol pedig hangsúlyozza, hogy nem lehet róluk sommásan beszélni. Az avantgardizmus — sommásan — szubjektíve haladó, de — szintén sommásan — „elvetve a tradíciókat elveti a humanizmus tradícióit is”. Ahogy Kafkát összeveszi hősével, úgy téveszti össze a mű atmoszfé-ráját az író lelkivilágával. Dürrenmattnak szemére veti, hogy a *Fiziku-sok* — ez a szuper-racionalista tragikomédia — a bolondokházában játszódik le. Sarkadi Imrét megrója, amiért gyáva embert analizál. Nem zavarja, hogy Sarkadi kritikusan ábrázolja hősét, ellenkezőleg, azon az alapon állítja szembe ő-t — és Dürrenmatot is — Dosztojevskij-jel, hogy az orosz írónál az ábrázolt valóságban rejlik a gyengeség,

bennük pedig ez „magának a művésznek az attitűdje”. Tehát: Dürrenmatt örült, Sarkadi gyáva.

Más fogalmakkal sincs nagyobb szerencséje. Például: Marx nyomán helyesen fejt ki, hogy az eltárgyasulás még nem elidegenülés, hanem az a folyamat, amelynek során az emberi gyakorlat testet ölt. De azután megkülönbözteti egymástól az eltárgyasulás és az eldologiasodás fogalmát: „Az eldologiasodás abban a pillanatban lép fel, amint a nem készítő tárgyává válik a tárgy, vagyis nem azok használják, akik elkészítették a tárgyat.” De hiszen minden munkamegosztásos társadalomra jellemző, hogy a tárgyakat általában nem az használja, aki előállította őket. Minél fejlettebbek a termelőerők, annál inkább ez a helyzet. Hermann azonban nem a munkamegosztáshoz köti az eldologiasodást, hanem az árutermeléshez, és ily módon — önkényesen — megkülönbözteti az eltárgyasulástól, gyanús fényt vet rá: az eldologiasodás — az eltárgyasulástól eltérően — magában rejti már az elidegenedés veszélyét. De vajon a kommunizmusban mindenki csak a maga előállította tárgyakat fogja használni? Hermann siettében nem veszi észre, mit idéz Marxtól: „A munka terméke az a munka, mely egy tárgyban rögződik és dologgá lesz, ez a munka eltárgyasodása.” Marx nem tesz ilyen elvi különbséget tárgy és dolog között.

A zűrzavart tovább növeli, hogy Hermann gyakran szellemességekre építi fel elméleteit, ahelyett, hogy elméleteit adná elő szellemesen. Vegyünk ismét egy Kafka-példát: „Kafka egész kísérlete tehát — szemben az eltűnt idő keresésével — az eltűnt tér keresése.” Ez remekül hangzik — de mi az értelme? Kafka hőse ijesztően reális térben mozog — ezt Hermann is elismeri —, de nem találja a kastélyt és az igazságtevő törvényszéket. Hermann — hogy ötletét megvédje — a kastély és a törvényszék teréről beszél, de ez csak játék a szavakkal: K. nem teret keres, hanem a hatalom, az elidegenedés és az igazságtevés jelképes forrásait, de nem találja őket, mert elszemélytelenedtek. Ennek még akkor sincs köze a tér elvesztéséhez, ha a valódi kastélyok és törvényszékek konkrét térben léteznek.

Nem írok külön Hermann stílusáról — túl hálás pamflet-téma ez. Csak annyit jegyzek meg, hogy nem tartom filozófusi kötelességnek a szép stílust — a pontosságra azonban törekedni kell. Hermann mondattani cigánykerekei, akaratlan stílárís polgárpukkasztásai, a filozófiai szaknyelv és a kávéházi pletykanyelv önkényes vegyítése egy tőről fakad műve legfontosabb elvi hibájával: szeszélyes ötletszerűségével. Brecht művészetének korszakolása közben váratlanul elmondja véleményét a magyar Brecht-előadásokról, majd folytatja a félbehagyott témát. Elmarasztalóan közli, hogy Hemingway az egyszeri helytállások írója, Paul Klee absztrakt módszerei pedig megállnak a művészi folyamat első részénél. Nevek vetődnek fel, események, értékelések, amelyeket nem magyaráz, nem indokol. A stílárís önkény, az alkotókkal kapcsolatos önkény, a fogalmak önkényes használata mind arra vall, hogy a szerző kapásból leírta vagy lediktálta, ami éppen eszébe jutott. Néha — például a fiatal Lukács elemzésekor — kitűnő dolgok is jutottak az eszébe. Máskor gyöngébb formában volt. A mű kiérlelésére, átgondolására, kontrolljára nem szakított időt. Nagy kár ez, nemcsak a szerző személye miatt, hanem főként mert olyan korszak felé közeledünk, amelyben tiszta fogalmakra van szükség. Ilyenkor a legkellemetlenebb gondolatok is hasznosabbak, mint a legkellemesebb konstrukciók.